

“בעתיד של-לא-אולי”

לגבריאל פרייל — במלאת לו 75 שנה

יעל פלדמן

גבריאל פרייל

היתה רומנטיקה קטומה
שהתנסו בה נערים
בתחלת המאה.

(שיר שואל קטן, עמ' 46)

כמוכן שאני רק פנקסן
מאשר עבודת קרחיות
חותם עליהן בעל גורדין
שישתלט גם עלי
בעתיד של-לא-אולי.

(עתיד ללא-אולי, עמ' 54)

“רומנטי” ו”מאשר עובדות קרחיות”, פנטאסטי ועם זאת מפוקח כפנקסן, חלומי ובעת ובעונה אחת דיאגנוסטי — אלו הן רק אחדות מן הסתירות הרוחשות מתחת למשטחי ה”טקסט הקרי-זהיר” של שירת גבריאל פרייל. אולם הסתירה הגדולה ביותר באה לידי ביטוי דווקא בהוצאה זו לשונית של מבחר משיריו שראתה אור בשנה האחרונה, *Sunset Possibilities. מסתבר שהקורא האמריקני מתקשה להבחין במבט ראשון בין מקור ותרגום: שירים גבישיים אלו — על ניו-יורק ומיין, ברוקלין ולונג איילנד, וויליאמסבורג ולינקולן-סנטר — שהרשימו אותנו כל השנים בפלא-העברית שלהם, עשויים להקרא באנגלית כשירים אמריקניים לכל דבר... אכן, במובן מסוים מציינת אסופה זו סגירה של מעגל. עם הרקתה לשפה האנגלית הוחזרה “הביתה” (כלומר אל הספרות האנגלו-אמריקנית) חטיבה שירית שלא רק עוצבה “על הארמה האמריקנית” (פרקי זמן: של-שלו, שירים משני הקצוות, 1976: 11), אלא אף תרמה רבות לחידוש פני השירה העברית על-ידי העמדת גירסה מקורית למודרניזם האימאגיסטי האנגלו-אמריקני נוסח ט.ס. אליוט ועזרא פאונר.

רבות נכתב כבר על המודרניזם העברי של פרייל, ועל שליטתו המפתיעה —

* Gabriel Preil, *Sunset Possibilities and Other Poems*. Translated, with an introduction, by Robert Friend. With a preface by T. Carmi. 147 pp. Bilingual. Jewish Publication Society, Philadelphia. 1985.

ממרחקים – באוצרות השפה המתחדשת. עלעול במאמרי הביקורת שליוו את ביכורי שיריו מעיד על כך שמבראשית, כלומר משנות הארבעים, עם צאת ספרו הראשון **נוף שמש וכפור** (ניריוק תש"ד), עמדו משוררים ומבקרים משני צידי האוקיינוס על החדשנות שבשיריו. היום מעניקה הפרספקטיבה ההסטורית יָתֵר תוקף להבחנה זו. מסתבר ש"המהפך" בשירה הישראלית של שנות החמישים והששים החל עוד קודם לכן דווקא בשלוחה המרוחקת ביותר, בשירה העברית באמריקה, שעד אז קפאה על שמריה ושמרה את המודל הקלסירומנטי של דור ביאליק. ואם בכתר ראשונות זה אין די, נזכיר גם שארבעת ספריו הראשונים של פרייל (נר מול כוכבים, 1954; **מפת ערב**, 1960; **האש והדממה**, 1968) יצאו כולם לפני ביקורו הראשון בארץ, עובדה המכפילה ומשלשת את התהייה נוכח העברית המדוייקת והמלוטשת שלו. אולם תהייה זו עשויה להפוך לתובנה פואטית אם נרשה לעצמנו להכיר בעובדה, שלמרות תו ה"אמריקניות" שהוטבע בפרייל מראשית דרכו אין להבין את חדשנותו על רקע המודרניזם האנגלו-אמריקני בלבד. פרייל הוא אכן משורר דו-לשוני, אבל יצירותיו הדו-לשוניות היא "יהודית" טיפוסית: הוא החל את דרכו כמשורר יידי "מודרניסט", וגישויו אחרי סגנון עברי חדשני נעשו תוך כדי תרגום עצמי מיידיש לעברית. מסיבות אידיאולוגיות ידועות "נעלם" תהליך טיפוסי זה מעיני קוראיו ומבקריו המוקדמים, וכרגיל במקרים כאלו "הורשתה" עובדה זו לחזור למתענות הסיפרותית רק לאחר שהגיע התהליך לכלל סיום. מזה שנים מתרגם עצמו פרייל מעברית ליידיש – עֵדוּת ברורה לשינוי שקל ביחסים הפנימיים בין שתי "לשונות יהודיות" אלו.

רמזים למתענות דו-לשונית חודרים לשירתו של פרייל החל מראשית שנות השבעים, ובמיוחד בקובץ **שירים משני הקצוות** (1976, שוקן). אולם לשווא נחפש הדים לשירים אלו במבחר המתורגם שלפנינו. אמנם אין לצפות ממבחר של 80 שירים לייצג באופן מלא 40 שנות שירה ו־7 ספרי שיר. עם זאת לא נוכל להטיל ספק בקו שהינחה את תהליך הבחירה בקובץ דו-לשוני זה. פן שלם בשירתו של פרייל – זה המבטא את לבטי הזדהותו וחיבוטי ריחוקו מן הארץ – חסר כאן. תחושות-האשמה החריפות, יחד עם ההתנחמות הפואטית המתלווה אליהן תכופות, כל אלו הן קְבֵל־יימצא פה. לעומת זאת, ניתן כאן מקום רחב לפן הליִר־אישי, על גווניו הביוגרפיים-נוסטלגיים מצד אחד – ועל צמידותו לצבע הלוקאלי (האמריקני) מצד שני.

אין ספק שמגקדת-ראותו של הקורא הזר זוהי בחירה מוצלחת ביותר. לשון האימאגים והמטאפורות של שירים אלו אינה תלוית-הֶקְשֵׁר והיא חוצה את הגבולות שבין יִבְשׁוֹת, תרבויות ושפות בקלות מרובה. שום חובב שירה לא יחמיץ את הציוריות החיה של שורות אלו, ולו גם בתרגום לשפה אחרת:

היום הִנֵּה שְׁקוֹף אור
 בְּתוֹמֹנָה שֶׁל מוֹנֵה
 קְלָדוֹתֵי הַפְּצִיעָה

מענה יהודית,
החליקה על קרח
מכחיל מרחוק
ובי עצמי, עכשיו,
רחפה עב קטנה
כזו שבסונטה שקספירית

(ניו-יורק: פברואר 1965, עמ' 100)

ההתייחסות לציור של מונה משמשת כאן כסמן ברור המצביע לעבר הטכניקות האימפרסיוניסטיות ש"תורגמו" למלים ע"י עזרא פאונר וחבריו. יחד עם זאת, מדגים השיר טכניקות פרייליות טיפוסיות: עימות העבר עם ההווה, הכאן מול השם, האני מול האחרים, ה"שקפה" וה"מעונן", ומעל הכל – שילוב הקבוק (הזמני) לאחור עם השיחזור הגיאוגרפי ("ילדותי" – "עיירה יהודית"). כמי שנולד באסטוניה ב-1911 וגדל בליטא עד הגירתו לניו-יורק בגיל 11, מנצל פרייל לעתים קרובות את זהותו הכפולה, האירופית-אמריקנית, לצורך הגדרתו העצמית השירית:

אני מסנן בענה שמעבר לים
טובע בפרש, שוקע בתמיהות,
מתלבש על רומנטיקה לא-פירונית,
מתאר אהרי חלום נרקם ונקרע
בין בתים מטלאים עצובי ותורים.

הגאוגרפיה הקודמת שלי
מכפילה את עצמה
בראי של שקיעה עכשווית.
יותר ניותר היא מכרת לי.
עוד מעט אודמן עם גנסין בסגריר.
אינני בני-יורק.

(אינני בני-יורק, עמ' 10)

קשה שלא להבחין בנושא המשותף לשני השירים – העיסוק במציאות הפסיכולוגית המפוצלת של הדובר. עם זאת בולט ההבדל הקאוב. בעוד בפברואר 1965 יכלה עדיין "העיר הכפורית" (בלומר, ניו-יורק) "לפזר עלי כנחמה... שלג ריחני של שקדים" (עמ' 100), משרטט השיר המאוחר יותר (נכתב בשנות ה-80 ועדיין לא פורסם בספר; נכלל בספר חמשים שירים במדבר האמור לראות אור בקרוב בהוצאת הקיבוץ המאוחד/סימן קריאה) תהליך איטי של אינטרוספקציה ומדעות עצמית. תוצאתו של תהליך זה איננה "נחמה" בהווה השירי, אלא נסיגה לאחור, אל ראשיתה של המודרנה העברית באירופה של ראשית המאה. קרוב לוודאי ש"הפגישה" עם גנסין (1897-1913) נובעת מן האנליזה העצמית המפוכחת שעורך פרייל בשיריו החדשים ואשר אפיינה, כידוע, את הפרוזה של גנסין. מכנה משותף זה הוא גם שזימן

את גנסין עם המשורר האמריקני וואלאס סטיבנס (1897-1955) בשיר החותם את הקובץ **אדיב לעצמי** (הקיבוץ המאוחד, 1981): “קריאה צלולה בנפי גנסין, סטיבנס/מסבינה למדי אם לא במקביל מדיק/את כוונה של הביוגרפיה שלי” (זמני כעת).”

מענינת ביותר העובדה ש“אבות מאומצים” אלו, מתחום הספרות העברית והאמריקנית, לא “נתגלו” למשורר אלא לאחר שצלל, כדבריו, “לתוך מים עמוקים מדי” (זמן אחר, עמ' 50). במים אלו גילה את שורשיו היידיים ובדק את מהות המתחים התרבותיים שמהם ניוונה שירתו (ראה שירים על יעקב גלאטשטיין ויל. טלר בקבצים משנות ה־70 ואילך). כאמור, מעט מאד מנתשאים אלו מצוי במבחר התרגומים. הד קלוש לכך נמצא בשורות מוכרות אלו:

אין מנוס מן הזמן שלי.
הוא ליטא, הוא אמריקה, הוא ארץ-ישראל.
אני העתק מיחד של ארצות אלו;
איכשהו הן קלטו ממנני אירי.

(זמן אחר, עמ' 50)

שורות אלו זכו לפירסומן, כצפוי, בזכות מה שנראה לקוראיו כהכרזה פואטית על “תלת-שורשיותו”, על המסורת המשולשת (ליטא-אמריקה-ישראל) העומדת ביסוד יצירתו של המשורר. קרוב לוודאי שמרבית קוראים אלו יופתעו למקרא המשך השיר, בו מתברר שפרייל מפרט ותוחם את שורשיו רק כדי לשוב ולכפור בהם:

בין כך וכך בנראה
שאני רוצה להסתגר
עם הזמן הנכון שלי;
אל יהיה חלק בו
לזמנים אחרים.

(שם)

הפתעה זו עשויה להפוך למבוכה כאשר מה שנראה כהתפנקות נרקיסיסטית מוביל להבחנה ברוטלית: “מול רעם הסכין ביד חמסן / הסתכל בי זמן זר ערום / מבעד לזכוכית בהירה עד לשגעון / על להב מתהפך ניצב קופא”. כן, זמנו ה“אחר” של המשורר, כפי שהתפתח בשני העשורים האחרונים, הוא זמן של חשיפה חסרת-רחמים ושל אמיתות בוטות, עידן הגרוש המודרני מגן-העדרן (פמרומו ב”להב מתהפך” הניצב קופא בידו של... חמסן מצוי).

אכן, הישגו הגדול של הספר אפשרויות שקיעה היא בהצלחתו לתפוש את הגוון המיוחד המאפיין את קולו הלירי של המשורר בשנים האחרונות. כמחצית מן השירים שתורגמו כאן נכתבו משנות ה־70 ואילך, והם המובאים בראשית הספר. סדר מהופך זה תורם גם הוא להבלטת ייחודו של פרייל כמשורר הרומנטי הנכזב

והאימאג'יסט הבשל, שמודעותו אינה פוגעת לא בקולו הלידי ולא באירוניה העצמית שלו:

את תאר האצלה שלי
ונחתי בירושלים
ענן חשוד בעינים
בניירורק אני מעיל דק
מלוי על קלב.

(אדיב לעצמי, עמ' 24)

מצד אחד בולטת בשירים שכיחותן של מלים "קרות" ומפוקחות – כמעט-מדעיות לעתים ("ערום", "חשוף", "אבחנות חדשות", "מחקר", "הערה", "גוויי ה..."); מצד שני המלה "רומנטיקה", מסווגת ככל שתהיה ("תמוהה", "סתומה", "מעוננת"), משמשת תזכורת קבועה לגן-העדן האבוד של "תחילת המאה/אמא היתה אז נערה/ואבא אהב את שיערה הגולש" (שיר שואל קטן, עמ' 46). השאלה העיקשת ("מה קרה לשירים שדיברו לאמא/כגלי הדים ירוקים?", שם) אינה מוצאת לה תשובה, שכן עובדות המציאות המודרנית הן – "ערי זכוכית מתפוררות/אזיר נמוג עיין". במצב זה, המוצא היחיד הוא ההומור. ואכן, המיזוג המוצלח של הומור יבש ותובנה חסרת פשרות הוא ההופך את עיסוקו האגוצנטרי של המשורר בעצמיותו לתמונות חיות וחדות המפתיעות אותנו בדיוקן:

גבריאל הפך למר פרייל
בן לילה התחילו הפנוקים
שקפהשטת המעיל, פתיחת דלת
עד ששקדים והשערות
צצו בו כפטריות

ונסה להתעלם
מן השוליות שבדברים
ממקרייתן של שנים
וכן לא רצה לנתר
על ייניות צעירה מהלכת בו
על זרימת רחובותיו הצעירים.

(מיומן מאוחר, עמ' 52)

כיוון שהאופטימיזם שבאשליה-העצמית המסיימת שיר זה ("שום שינוי אינו חורש עליו") זוכה ל"המשך" סותר בשיר הבא, "עתיד ללא-אולי" (עמ' 54), נוכל להסכים עם המשורר ש"בשיר הטוב" "כסוחות אדישויות" (שיר גשם, עמ' 18). ולמרות "אופנות המכוון וההסוואה" שפרייל נוקט בהן, רשאים אנו, כמו המתרגמת שהוא מתאר, לנסות לחשוף את "זיפי השורשים, כוויית העיצוב" (שיעור בתרגום, עמ' 26). בסופו של דבר, הרי רק ה"תיזמור" של הסתירות "המוסוות" מתחת לפני השטח הוא המבטיח את "האמינות המפכה" של השיר הפריילי. ואמינות זו מוגנת,

מאמין המשורר, גם בתרגום – אפילו ב”בית” החדש (תרתי-משמע) שהוקם כאן
 “באחתו” היחידה – במחצות השיריים של ה”טקסט הוהיר-קירר” של יצירתו.

* * *

העובדה ש**כפל-המשמעות** המשתמע מן “הבית המוגן” של השיר המתורגם
 (על כל חששותיו של האמן לאובדן זכויות היצור ה”בעל-ביתיות” שלו הנרמוזת כאן)
 אינו ניתן לתרגום, עשויה להעמידנו על הקשיים שהערימו שירי פרייל בפני המתרגם
 רוברט פרנד (שהוא עצמו משורר כותב אנגלית המתגורר בירושלים מאז שנות
 החמישים). לא נסיף דבר חדש אם נחזור ונביע צערנו על כל מה שאבד בתרגום, אף
 לא אם נציין שלא בכל המקרים ה”בגידה” התרגומית נבעה מאילוצים לשוניים
 (למשל, בשיר “על לאה שאיננה”, לשם מה תורגמה השורה “בירושלים יתמו בתי-
 השיר” כ-*In Jerusalem the houses of song are orphaned*, עמ’ 79? קרוב
 לוודאי שההיסטים “הליריים” נבעו דווקא מהקושי שמעמידה הנורמה
 האימאג’יסטית בפני משורר האמון על הנורמות של השירה האמריקנית בדור
 שלאחר פאונד ואליוט. במקרים רבים ה”חדות” וה”פרגמנטריות” המכוונות של
 הטכניקה האימאג’יסטית מטושטשות ע”י קישורן לרֶפֶף כמעט-סיפורי (ראה תרגום
 פתיחת השיר, “ניריווק: פברואר 1965”, והשווה למקור המצוטט לעיל:

“On a day transparent with light/..../my childhood broke
 away...” (p. 101).

אך במקרים רבים אחרים הצליח המתרגם לתפוש את הטון, הקצב והאווירה של
 השירים המקוריים. ההקדמה אף היא אינפורמטיבית ומהימנה, מלבד הקביעה, בו
 חוזר רוברט פרנד על טעות נפוצה, והיא ש”שירי פרייל בעברית וביידיש דומים זה
 לזה בכל” (עמ’ XVII). לא נוכל להפריך קביעה זו במסגרת המאמר הנוכחי, אך
 עשינו זאת בכמה הזדמנויות אחרות (וראה מאמרי “בין תרגום לעיבוד” בחוברת
Modernism & Cultural Transfer, וכן ספרי: *Gabriel Preil and the Tradition of Jewish Literary Bilingualism*
 שיראה אור בחדשים הקרובים בהוצאת (Hebrew Union College Press).
 המבוא הקצר של ט. כרמי הוא שיטוט רגיש ומהנה של משורר בגניזו של משורר-
 חבר.